

I. Úvod a rozhled do dosavadních výsledků badání o teleologii.

Pohnutkou k tomu, že jsem se počal zabývatí podrobněji revisí t. zv. „teleologického nazíráního nebo pozorovacího způsobu“, bylo mi kritické studium o národohospodářském pojmosloví.

Toto studium mne totiž vedlo nutně k tomu, že jsem se počal zabývatí nejen vznikem teleologických pojmů, nýbrž též samotnou možností jejich vzniku, která podle běžné teorie je dána způsobem pozorování.

Odtud pak byl jen krok k další úvaze, zda tento pozorovací způsob běžné teorie a způsob poznávání, jenž se opírá o racionalitu (princip dostatečného důvodu) se pohybují souběžně či dokonce se kryjí, čili nic, ježto přece oba mají zachovávatí touž zásadu, totiž dodržovatí zásadu homogeneity. Úvaha o těchto momentech tvoří též podstatu první knihy tohoto díla.

1. Vývoj.

Pod teleologií se od pradávných dob rozuměl způsob představ, které se v první řadě týkaly přírody (na př. fyziologie), ale vedle toho též sociálních poměrů a to způsob představ, důsledkem jehož se přírodní a sociální zjevy a děje považovaly za účelově spiaty. Během doby se přírodní vědy odkloňovaly od tohoto způsobu myšlení, poněvadž pojem stvořitele světa od tohoto způsobu představ byl neoddělitelný (neboť na př. za představou

účelu horečky jako fyziologického zjevu stála představa, že stvořitel chce, aby horečkou se ničily choroboplodné zárodky) a přírodní vědy počaly považovati vplétání pojmu stvořitele do vědeckého badání spíše za překážku vědeckého pokroku než povzbuzení k němu. Tím se vysvětluje, že se teleologie počala stále méně uplatňovati ve vědách přírodních a to téměř pari passu jako se rozhojňovalo její uplatnění ve vědách sociálních. Dnešní používání teleologie jako zvláštního způsobu „pozorovacího“, vyžadujícího zvláštní racionality, a použití teleologie v národním hospodářství je od původního použití teleologie v přírodních vědách stále však ještě odděleno třemi vývojovými etapami, jež se arci časově prostupovaly.

1. První z nich jest, že se musel provést přechod od fikce chtění anthropomorfního stvořitele světa na fikci chtění jakéhokoli subjektu chtění, čili teleologie musela počítí sloužiti nikoli jen k vysvětlení toho, co chtěl stvořitel, nýbrž toho, co může býti chtěno vůbec.

2. Měla-li se uplatniti teleologie v rámci národního hospodářství, muselo se napřed ujasniti, kterým z dosud známých racionálních útvarů je ovládnáno, anebo zda je pod vedením nového, jí specifického racionálního útvaru, ježto podle toho se muselo řídit i zařazení národního hospodářství do rodiny vědní vůbec. Neboť podle Schopenhauera (Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde, § 51: „Jede Wissenschaft hat eine der Gestaltungen des Satzes vom Grunde vor der anderen zum Leitfaden“) zařazení každé vědy děje se podle racionálního útvaru, jímž se po výtce spravuje.

3. A konečně muselo býti jasně vysloveno, že teleologie je oním způsobem pozorovacím, který národnímu

hospodářství jako vědě nejvíce hoví. Tato metamorfosa ve vývojovém průběhu teleologie nenastala ovšem jedním rázem.

Ad 1. Aplikace teleologie na lidské chtění možno nalézt již u Siegwarta, výslovně také u Stammlera a pozdějších. Tím učiněna příprava pro utvoření jakéhokoliv, byť i fiktivního subjektu chtění.

Ad 2. Prohlášení teleologie za zvláštní racionalitu možno nalézt z počátku spíše jako narážky a ostýchavé poklepy než jako jasně formulovaný vědecký požadavek. První, kdo jej vyslovuje, je Kant, který rozlišuje mezi *nexus effectivus* a *nexus finalis*.

Tak praví na př. (*Kritik der Urteilskraft*, 5. Auflage, Leipzig 1922, str. 221): „... wie aber Zwecke, die nicht die unsrigen sind und die auch der Natur ... nicht zukommen, doch eine besondere Art der Kausalität (poslední slova mnou vyznačena), wenigstens eine ganz eigene Gesetzmässigkeit derselben ausmachen können oder sollen, lässt sich a priori gar nicht mit einigem Grunde präsumieren.“ Str. 235. „Diese Kausalverbindung nennt man die der wirkenden Ursachen (*nexus effectivus*)“ a dále: „Eine solche Kausalverknüpfung wird die der Endursachen (*nexus finalis*) genannt.“ Str. 238. „Genau zu reden, hat also die Organisation der Natur nichts Analogisches mit irgend einer Kausalität, die wir kennen.“ Str. 250. „Die erste *Maxime* derselben ist der Satz: Alle Erzeugung materieller Dinge und ihrer Formen muss als nach bloss mechanischen Grenzen möglich beurteilt werden. Die zweite *Maxime* ist der Gegensatz: Einige Produkte der materiellen Natur können nicht als nach bloss mechanischen Gesetzen möglich beurteilt werden (ihre Beurteilung erfordert ein ganz anderes Gesetz der Kausalität, nämlich das der Endursachen).“

Kant zde mluví o odlišném kausálním zákoně, zřejmě však myslí na to, co v této práci nazýváme odlišným útvarem racionality.

Podobně rozlišuje také Schopenhauer: *Welt als Wille und Vorstellung* II. Band, Ergänzung zum 2. Buch, Kapitel 26 „Zur Teleologie“. „Deshalb muss alles an ihm“ (sclt. Organismus; moje poznámka) „zweckmässig sein: daher sind die Endursachen (causae finales) der Leitfaden zum Verständniss der organischen Natur wie die wirkenden Ursachen (causae efficientes) zu dem der unorganischen. Hierauf beruht es, dass wenn wir in der Anatomie oder Zoologie, den Zweck eines vorhandenen Theiles nicht finden können, unser Verstand daran einen Anstoss nimmt, der dem ähnlich ist, welchen in der Physik eine Wirkung, deren Ursache verborgen bleibt, geben muss: und wie diese, so setzen wir auch jenen *n o t h w e n d i g* (mnou vyznačeno) voraus, fahren daher fort ihn zu suchen...“ V tomto označení nutnosti (neboť nutnost není nic jiného než spojení dvou zjevů na základě principu dostatečného důvodu) a v analogii kausy „finalis“ ke kause „efficientis“ mohli by ti, kteří tvrdí, že teleologie je nový racionální útvar *sui generis*, naléztí nový doklad pro svoje tvrzení a podporu v Schopenhauerově autoritě. Ti pak, kteří s takovým míněním nesouhlasí, by musili zde naléztí aspoň omluvu pro svoje odpůrce, ježto čtenáři citovaného Schopenhauerova mínění se vnucuje skutečně myšlenka, aby v teleologii viděl nový kořen racionality.

Totéž tanulo nepochybně také Stammlerovi na myslí, když ve svém „*Wirtschaft und Recht*“ str. 355 praví: „Wie in der Naturerkenntnis das Kausalitätsgesetz von der einen Ursache wieder zurückführt auf eine höhere Ursache, von der die erstere die Wirkung ist, so tritt bei der teleologischen Betrachtung der parallele Mecha-

nismus von Mittel und Zweck auf“, neboť v teleologii vidí vlastně paralelní mechanismus jako v kausální racionalitě, tedy ne sice tentýž mechanismus, ale přece podobný.

Výslovně a uvědoměle postavil tento požadavek také Engliš.

Ad. 3. Také uplatnění teleologie v národním hospodářství provedl sice Stammler (a po něm Stolzmann), ale oni oba tak činí vlastně v přesvědčení, že národní hospodářství má za úkol vysvětlovati zjevy sociální. Proti tomuto teleologickému pojetí národního hospodářství vystupuje Liefmann. Teleologii samu sice hlásá, ale ve svém učení vlastně důsledně ji neaplikuje. V tomto ohledu si důsledně počíná Engliš, který v národním hospodářství aplikoval teleologii nejen jako zvláštní způsob nazírací, nýbrž také jako zvláštní racionalitu. V poslední době zejména v německé literatuře se už hojněji uplatňuje směr teleologický pro vědu národohospodářskou. Tak na př. Spann, Weddigen a jiní.

2. Souhrn výsledků panujícího učení.

Dnešní názor na teleologické myšlení v národním hospodářství lze shrnouti asi v těchto poučkách: Teleologie je pozorovací způsob, který si představuje vnější objekty jakož i změny jako chtěné, podobně jako přírodní vědy si je představují jako existující, totiž změny jako účiny, působené jinými změnami, jakožto svými příčinami, a podobně jako normativní způsob myšlení si představuje zjevy jako „povinné“ nebo „mající býti“. Každý z těchto způsobů pozorovacích je ovládán svým vlastním útvarem racionality, t. j. zvláštním útvarem spojitosti dvou zjevů na základě dostatečného důvodu; totiž přírodovědecké nazírání tak zvanou „causa fiendi“

neboli kausalitou v užším slova smyslu, teleologické nazírání tak zvanou „causa finalis“, t. j. účelovým útvarem racionality a konečně normativní nazírání racionalitou logickou, neboli tak zvanou „ratio sufficiens cognoscendi“.

Tím se zavádí do vědního třídění *trialismus*, totiž rozdělení veškerých empirických věd (a *contrario* apriorních, t. j. takových, jimž se dostává poznatků pomocí čistého názoru, t. j. takového, jenž nemá zapotřebí zkušenosti čili empirie) na tři třídy, do jedné z nichž každá z empirických věd se musí dāti zařaditi. Tento *trialismus* vědní je v podstatě způsoben t. zv. pozorovacím způsobem. Neboť, má-li věda vyhověti platonovskému a kantovskému požadavku homogeneity, musí věda jako soustava poznatků seřazovati k sobě jen pojmy stejnorodé. Tato stejnorodost vzniká podle běžné teorie pozorování, t. j. spoučinností objektu a subjektu. Tak vznikají pojmové znaky vlastnosti i pojmy složité. Tím se vytvořuje zvláštní svět, vzniklý z pozorování, zvláštní soustava pojmů, věda i rodina vědní. Jak řečeno, celkem jsou rodiny neboli vědní třídy tři, odpovídající shora uvedenému trojímu druhu pozorování.

V přírodních vědách je pozorování zprostředkováno našimi smysly. Ony to jsou, jež do našeho vědomí přinášejí znalost o tak zvaných vlastnostech přirozených, na př.: barvě, tvrdosti. Tento způsob pozorovací v přírodních vědách je odlišný od teleologie, která nezná vlastností přirozených, ale zná za to jiný druh vlastností, na př. užitečnost, škodlivost atd. K pojmu těchto vlastností nedojdeme pozorováním smyslovým, nýbrž tím, že si představujeme objekty svého pozorování jako chtěné. Rovněž vlastnost „povinný“ věd normativních nemá svůj původ v poznání smyslovém, nýbrž teprve v představě, že „něco má býti“.

Tomuto vědnímu trialismu předcházela dualismus, který měl vědní svůj původ v kantovském dvojdielném světě, a to na jedné straně ve světě zjevů, na druhé straně ve světě morální povinnosti a priori. (Natur- a Freiheitsbegriff).

Shrneme-li panující učení methodologické a teleologii, můžeme říci, že za primum se považuje způsob pozorovací, jemuž odpovídá příslušný kořen racionality.

Učení o teleologii speciálně lze ještě doplnit tím, že podle panujícího mínění je tu analogický řetěz racionální, jako v přírodních vědách, jenomže, kdežto v přírodních vědách se ptáme, proč je A? a odpovídáme: poněvadž je B, proč je B?, poněvadž je C atd., tak v teleologii se ptáme, proč je chtěno A? a odpovídáme, poněvadž je chtěno B, proč je chtěno B?, poněvadž je chtěno C atd., kdežto při kausalitě mluvíme přímo o příčině a účinu, zde o účelu a prostředku. I mezi účelem a prostředkem je prý racionální spojitost (nexus), ale teleologie nevidí tu příčiny a účinu, nýbrž jeví se jí chtěným prostředek (příčina přírodovědecká), poněvadž je chtěno účel (přírodovědecký účín).

II. Útvar zásady o dostatečném důvodu v teleologii.

1. Běžné učení.

Panující mínění má za to, že finalita se od přirozené kausalitě liší stejně, jako se liší od logické racionality, která spojuje myšlené představy, t. j. pojmy v soudy a opírá je dostatečným důvodem jejich platnosti. Toto mínění má tedy za to, že finalita (účelovost) spojuje zjevy jako účely a prostředky navzájem v racionální spoji-